

ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับนักการศึกษาที่มีโลกทัศน์แบบหอยทาก*

Qualitative methodology for educators with snail world-view

วสวัตตี้ วงศ์พันธุ์เศรษฐ์ (Wasawat Vongphantuses)**

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนต้องการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับนักการศึกษาโดยใช้พื้นฐานแนวคิดทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ถิ่นที่ มาสัมพันธ์กับกระบวนการจัดการเรียนรู้ทางการทัศนศึกษานอกสถานที่ ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

Retract

---

* ต้องการนำเสนอระเบียบการวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับทางการศึกษาที่ใช้แนวคิดทางภูมิศาสตร์เป็นฐานร่วม

** อาจารย์ประจำกลุ่มสาระสังคมศึกษา โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศิลปากร (มัธยม) และอาจารย์ประจำหลักสูตรระดับปริญญาตรี สาขาสังคมศึกษา ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร E-mail: wasawat08@gmail.com

Instructor of Social Studies at Demonstration School (secondary) and Department of Curriculum and Instruction (bachelor degree) Faculty of Education, Silpakorn University
E-mail: wasawat08@gmail.com

Abstract

This article introduces concepts in qualitative research for educators it take on the geographical concept of “Place” and relate these to the management of learning activities such as field trips in the division of social studies.

“คุณคิดว่าผมเห็นและสัมผัสอะไรจากการพานักเรียนไปทัศนศึกษานอกสถานที่ครั้งนี้”

เห็นวัดวาอาราม พิพิธภัณฑที่โอ่อดูตระการตา เห็นความเป็นไปของผู้คนที่เดินขวักไขว่ไปตามริมถนน สัมผัสไอร้อนจากแสงแดดตอนช่วงบ่ายแก่ ๆ ผ่านผิวกาย หรือสัมผัสกลิ่นกายของผู้ร่วมเดินทางจากห้องที่เอ่อท่วมเสื้อตลอดการเดินทางเห็นวิถีคิด เห็นความเป็นไปแห่งชีวิต เห็นในสิ่งที่มองเห็น

การจัดทัศนศึกษานอกสถานที่โครงการเลียบเกาะรัตนโกสินทร์ หมวดสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2557

1. บทนำ

ในช่วง 2 ปีการศึกษาที่ผ่านมาผู้เขียนได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้สอนในหมวดสาระ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม การจัดกิจกรรมการสอนที่เป็นหัวใจสำคัญหนึ่งที่ผู้เรียนมักจะนึกถึงเมื่อเรียนวิชาสังคมศึกษา คือ การทัศนศึกษานอกสถานที่ (Field trips) อันเป็นกระบวนการเรียนรู้หนึ่งที่จะเสริมศักยภาพในการอยาก رؤ้อยากเห็นเพื่อให้เกิดคุณลักษณะที่แนบแน่นระหว่างผู้เรียนกับสถานที่แบบเชิงประจักษ์อันเป็นหัวใจสำคัญหลักของการเรียนรู้ ดังที่ Ken Robinson นักการศึกษาและนักวาดศิลป์ที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 21 ได้ใช้คำว่า การเรียนรู้ที่ดีและเป็นไปอย่างตลอดชีวิต คือต้องเร้าให้ผู้เรียนเกิดการอยาก رؤ้อยากเห็น (Robinson and Aronica, 2015:15) ทั้งนี้ผู้เขียนต้องการย้อนกลับมาตั้งคำถามขึ้นพื้นฐาน คือ การเรียนรู้คืออะไร และมนุษย์สามารถเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนรู้ของตนอย่างไร ผู้เขียนอยากตอบคำถามดังกล่าว ซึ่งผูกสัมพันธ์กับคำว่าถิ่นที่ (Place) ผ่านปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) โดยกระบวนการจัดการเรียนรู้แบบทัศนศึกษานอกสถานที่ (Field trip) และใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยเฉพาะชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography)

2. การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับคำว่าถิ่นที่ (Place)

ในส่วนของหัวข้อนี้เป็นการแสดงรายละเอียดของการเรียนรู้ในเชิงประวัติที่ระยยะแรกมนุษย์มีการเรียนรู้ผ่านพื้นที่ที่พวกตนอยู่อย่างใกล้ชิดผ่านร่างกายเพื่อใช้ในการปรับตัวและการดำรงชีพ ต่อมาเมื่อมีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และได้เปลี่ยนแปลงวิถีการรับข้อมูลข่าวสารและจำนวนประชากรมนุษย์ที่เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลแบบไม่เคยมีมาก่อน การเรียนรู้ผ่านร่างกายโดยตรงก็ค่อยๆเลือนหายไป การเรียนรู้ของมนุษย์จึงปรับเปลี่ยนเป็นแบบทางอ้อมผ่านตำรา หนังสือเรียนและใช้สถานที่เรียนแบบระบบปิด ซึ่งจะเห็นถึงการแยกส่วน (separating) ระหว่างตัวมนุษย์และพื้นที่เดิมอย่างชัดเจน

2.1 แนบแน่น / แยกส่วน

การเรียนรู้ในปัจจุบันถูกทำให้กลายเป็นสมัยใหม่ (Modernized) และมักจะสัมพันธ์กับกระบวนการอุตสาหกรรม (Industrialization) ผ่านผู้กระทำหน้าที่สำคัญอย่าง รัฐ (state) จะเห็นได้ว่าเมื่อเรากล่าวถึงความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) คนทั่วไปมักนึกถึงเรื่องการได้รับการศึกษาโดยมีวุฒิการศึกษาเป็นผลตอบแทนซึ่งนำไปสู่การเลื่อนฐานะหรือขับเคลื่อนกิจกรรมทางสังคมให้ดีขึ้นโดยมีรัฐเป็นผู้กระทำหน้าที่สำคัญในการถ่ายทอดการศึกษา อย่างไรก็ตามการศึกษาดังกล่าวมีจุดมุ่งเน้นในการสร้างความเป็นพลเมืองและแรงงานที่ดีให้กับรัฐ จะเห็นได้ว่าหลักสูตรการศึกษาที่เป็นหลักสูตรแกนกลางจะมีเนื้อหาในกลุ่มสาระวิชาหลักที่บังคับนักเรียนให้ต้องเรียนรู้เหมือนกันทั่วประเทศ ซึ่งจำต้องมีการสร้างหลักเกณฑ์การประเมินผลที่เป็นมาตรฐานเดียวกันเพื่อให้อ้างอิงและสามารถเปรียบเทียบกันได้ ข้อเท็จจริงของการเรียนรู้ดังกล่าวอาจจะเปรียบได้กับการผลิตอุตสาหกรรมทางการศึกษา (Educational Industrialization) ของรัฐและทำให้เกิดการศึกษาแบบมวลชน (Mass education) ที่จะต้องสร้างการเรียนรู้ในระบบปิด (ระบบห้องเรียนที่มีการคัดสรรและแยกห้องมีการอนุบาลช่วยเหลือสำหรับผู้เรียนที่อ่อนและส่งเสริมผู้ที่เก่งมีความสามารถให้กลายเป็นผู้นำ) เห็นได้ว่าการเรียนรู้ดังกล่าวได้ตัดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับธรรมชาติหรือถิ่นที่อาศัยของพวกเขา ค้นเคยทำให้เกิดการแยกส่วนออกจากกันอย่างชัดเจน แตกต่างกับอดีตที่การเรียนรู้จะต้องคำนึงถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับพื้นที่ที่พวกเขากำเนิดหรืออาศัยเป็นหลัก และนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ประเภทภูมิปัญญา ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ที่แนบแน่น

2.2 การสร้างการเรียนรู้แบบภาพแทน

เพื่อที่จะรองรับการเรียนรู้ในระบบการศึกษาแบบมวลชนดังกล่าวให้ทั่วถึง เท่าเทียมและให้เหมาะสมกับเวลาที่จำกัด จึงต้องจัดการศึกษาที่ลดทอนรูป ภาระซับซ้อน เกิดแนวคิดสำคัญและทำให้เป็นสามัญตัวเลือกที่ถูกนำมาพิจารณาใช้คือ การเรียนรู้แบบภาพแทน โดยภาพแทนในที่นี้ คือ การลดรูปของธรรมชาติวัตถุหรือพื้นที่แห่งความเป็นจริงที่ผู้เรียนต้องมีปฏิสัมพันธ์ในการเรียนรู้ให้กลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ อักษรหรือภาพแทนที่มีความหมายหรือความสำคัญเฉพาะหรือทั่วไป ที่จะต้องอาศัยความสามารถในการตีความ (Interpretation) ของสมอง (Braining) เป็นหลักและนำไปสู่การให้ความสำคัญของการเรียนรู้ที่ใช้ความสามารถของสมองมากกว่าความสามารถในเรื่องทักษะร่างกายในระบบการศึกษา จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นผลผลิตทางสังคม (Socially Constructed) ที่สร้างขึ้นใหม่ สามารถบิดเบือนได้ตลอดเวลาเมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไปบริบทของการเรียนรู้ก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ยกตัวอย่างเช่น ทวีปแอนตาร์กติกาในยุคสำรวจ (คริสต์ศตวรรษที่ 20) ซึ่งในความหมายในบริบทเวลานั้นด้วยสภาพภูมิอากาศและระดับเทคโนโลยีของมนุษย์ร่วมสมัยอาจจะไม่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานดังนั้นจึงถูกตีความหมายว่าเป็นดินแดนอันไกลโพ้นและมีความสำคัญเฉพาะต่อนักเดินทางสำรวจเพื่อมุ่งพิชิตและประกาศศักดาความเป็นชาติหรือความเป็นชาย ในขณะคริสต์ศตวรรษที่ 21 ทวีปนี้ถือว่ามีสำคัญต่อความเปราะบางของสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปและมีความหมายต่อนักวิทยาศาสตร์มากกว่านักสำรวจ (Vaddhanaputi, 2014:44)หากพิจารณาการเรียนรู้แบบหลังสมัยใหม่ (Post modernism) ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจของมนุษย์กับธรรมชาติ วัตถุหรือต้นกำเนิดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้จึงถูกแยกออก ลดรูป สร้างความ

เสถียร (Stabilized) และเข้ารหัสเพื่อให้ความหมายใหม่ ผิดซ้ำและเปลี่ยนให้เป็นสามัญ (Generalied) ท้ายสุดถึงนำการเรียนรู้ที่ได้ไปผนึกเข้ากับสื่อการเรียนรู้ในรูปแบบของสัญลักษณ์ เสียง อักษร จะเห็นว่าการเรียนรู้แบบดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่อาศัยการอ่าน ติความเข้าใจจากฝั่งผู้สร้างความรู้และผู้ที่เรียนรู้แต่ฝ่ายเดียวซึ่งไม่มีความเท่าเทียมกัน (Cosgrove and dell dora, 2008; Szeszynski, Heime and waterton, 2003) การเรียนแบบสร้างภาพแทนนี้จึงไม่มีความจริงที่แน่นอนเนื่องจากเราได้สร้างความรู้จากการเรียนรู้ที่ขึ้นอยู่กับความคิดหรือความเข้าใจในลักษณะ “คนภายนอก” เปรียบได้กับการรับชมละครเวทีที่ผู้ชมอาจจะรับรู้บรรยากาศและความรู้สึกที่นักแสดงต้องถ่ายทอดเฉพาะเบื้องหน้าเวที แต่ไม่สามารถสัมผัสหรือรับรู้เบื้องหลังเวทีในฐานะ “คนใน” อย่างใกล้ชิดได้

2.3 การเรียนรู้แบบแนบชิด-มนทัศน์เรื่องถิ่นที่

ในคริสต์ทศวรรษ 1970 นักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ได้หันกลับมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมอีกครั้ง (Cultural turn) สารระสำคัญคือต้องการอธิบายถึงกระบวนการผลิตภาพแทนมากกว่าจะอธิบายถึงการเรียนรู้ความหมายของมัน จนกระทั่ง Bruno Latour (1988) ได้ออกมาได้แย้งความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติว่า ทำไมทั้งสองสิ่งจึงแยกส่วนออกจากกันทั้งที่อดีตเคยอยู่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดผ่านสิ่งที่เรียกว่า ความแนบแน่น (relation) ที่มีกลิ่นอายของโครงสร้างและอำนาจเข้ามาโดยซึ่งแนวคิดแนวปฏิฐานนิยมมักจะเพิกเฉย เพื่อไขข้อโต้แย้งนี้ นักสังคมศาสตร์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 21 ที่รับอิทธิพลแนวคิดหลังสมัยใหม่ได้อ้างแนวคิดที่เรียกว่า “สมรรถภาพ” (Performance studies) อันหมายถึง การการเรียนรู้ที่เกิดจากการสวมบทบาทของมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นต่อสิ่งๆหนึ่งอยู่หนึ่งไว้ชีวิตชีวหรือไม่มีความหมายให้กลับมาใช้ชีวิตชีว เคลื่อนไหวได้หรือมีความหมายอีกครั้ง เหมือนการขีดหนังใหญ่ ที่ตัวหนังใหญ่หนาทะอะทะไว้ชีวิตชีวแต่เมื่อนำมาขีดและนำมาแสดงผูกเรื่องแล้วกลับมามีอรรถรสและกลมกล่อม ผสานเข้ากับผู้ขีดได้อย่างลงตัว อาจกล่าวได้ว่าสมรรถภาพเปรียบได้กับภาพแทน แต่ต่างกันที่วิธีการเรียนรู้ความหมายที่มีขึ้นเชิงอย่างมีสุนทรีย์มากกว่า เพราะหัวใจสำคัญที่ทำให้ภาพแทนดูมีชีวิตชีวและเกิดความแนบแน่นมากขึ้น คือ อารมณ์ ความรู้สึกหรือประสบการณ์ร่วมที่ถูกถ่ายทอดลงไปด้วย และพยายามทำให้บริสุทธิ์จากการใช้ภาษาและวาทกรรมลงซึ่งนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่อิงกับมนทัศน์เรื่อง “ถิ่นที่” ต่อไปหากจะกล่าวถึงมนทัศน์เรื่อง “ถิ่นที่” แล้วก็จำเป็นต้องเปรียบเทียบกับคำว่า “พื้นที่” ด้วยเพราะพื้นที่จะเป็นเรื่องที่ว่าด้วยขอบเขต แนวกันที่แบ่งระวางภายนอกกับระวางที่ระบุแค่ความหมายของผู้สร้างพื้นที่เท่านั้น หากเมื่อใดที่เกิดการประเมินคุณค่า พื้นที่นั้นก็จะกลายเป็นถิ่นที่ทันที ดังนั้นถิ่นที่จึงเริ่มต้นจากพื้นผิวโลกอันเป็นแผ่นฐานที่อยู่อาศัยของสรรพสิ่งและเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งอื่นที่ขยายออกไปทั้งในแง่ของด้านการบ่มเพาะวัฒนธรรมและความรู้สึกประสบการณ์ร่วมกันจนกลายเป็นอาณาจักร (Realm) แหล่งสร้างการเรียนรู้ที่มีความหมายหรือให้ความผูกพันกับมนุษย์ในด้านของการเติมเต็มความรู้สึกเพิ่มลงบนมิติทางกายภาพจนเกิดเป็นความสัมพันธ์ (Relation) ที่ค้ำจุนซึ่งกันและกัน (Cloe and jones, 2001) เหมือนกับที่ Nigel Thrift พรรณนาว่า “Place is based on relational materialism” (Thrift, 1997) :ซึ่ง Thrift มีความเชื่อว่าการเรียนรู้ที่ดีที่สุดไม่ใช่การเรียนรู้ผ่านการสร้างภาพแทนให้กับสรรพสิ่งในรูปของภาษาหรือสัญลักษณ์แต่เป็นการนำร่างกายเข้าไปเกลือกกลั้วด้วยผัสสะและประสบการณ์ของมนุษย์เอง

เท่านั้น และต้องผสมผสานทั้งสรรพสิ่ง (ธรรมชาติ) ร่างกาย ความรู้สึกและประสบการณ์เข้าเป็นเนื้อเดียวกัน (Entrikin, 2008)

2.4 การเรียนรู้แบบทัศนศึกษา-นักเรียนสาธิต

การที่ร่างกายของนักเรียนสาธิตที่กำลังจรรอย่างขมกเขม่นด้วยเท้าทั้งสองสู่จุดหมาย มีดวงตาคอยเหลียวหลังแลหน้าสลับกับหันซ้ายขวาคอยจับจ้องเหตุการณ์ที่เป็นไปหรือสถานที่ต่างๆ มีผิวกายที่กำลังรายงานอุณหภูมิในช่วงเวลาเช้าแก่ ๆ ผ่านของเหลวที่ร่างกายขับออกมาขับลงบนเสื้อผ้า จะเห็นว่ามีการรับรู้สิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้าสู่ร่างกายโดยตรงย่อมมีความพิเศษกว่าเพราะการเรียนรู้ลักษณะนี้ผู้เรียนจะเกิดการประเมินค่าสู่การเรียนรู้ในครั้งต่อไปโดยผ่านความรู้สึกและอารมณ์ลงไปร่วมด้วยนำไปสู่การสร้างภาพแทนของสถานที่นั้นตามที่เขาเข้าใจ (ถิ่นที่)

ดังนั้นจึงขอยกตัวอย่างการเข้าร่วมทัศนศึกษาของนักเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศิลปากร ณ รอบเกาะรัตนโกสินทร์ เพื่อจะเปลี่ยนพื้นที่ให้กลายเป็นถิ่นที่ นักเรียนสาธิตจึงเริ่มต้นใช้สมรรถภาพ ผ่านร่างกายของพวกเขาเพื่อคลุกคลีกับสถานที่ที่พวกเขาไปทัศนศึกษาอย่างแนบแน่น (with immediacy) (วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว) ที่เต็มไปด้วยฝูงนักท่องเที่ยวที่คลาคล่ำเดินขวักไขว่ พุทธสถาปัตยกรรมที่โอ้อวดตระการ เสียงที่อึกทักฟังไม่ค่อยถนัดหู อากาศที่อบอ้าวชวนให้อารมณ์แปรปรวนได้ง่าย ดังที่ Tuan fu yi พรรณาไว้ว่า หลงใหลอยู่ท่ามกลางความอึกทักแห่งเสียง แสงและความไม่อยู่นิ่ง (Tuan, 1990:240) พร้อมทั้งให้ความรู้สึกและอารมณ์อย่างลึกซึ้งกับถิ่นที่ที่ผูกพันด้วย ดังนั้นนักเรียนสาธิตจึงเป็นนักแสดง (Performer) ที่ต้องใส่ใจรายละเอียดในบทบาทของตนต่อกิจกรรมการไปทัศนศึกษาครั้งนี้ (Lorimer and Lund, 2003; Marvin 2003) วัดพระแก้วจึงเป็นถิ่นที่ที่แปลกเปลี่ยนระหว่งการรับรู้ ความรู้สึก ประสบการณ์ของผู้แสดงกับสิ่งแวดล้อมที่เปรียบได้กับนักแสดงกำลังเข้าฉาก ซึ่งนักเรียนอาจจะรับรู้พวกเขากำลังอยู่ในถิ่นที่ที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย คับคั่ง นำไปสู่การประเมินค่าต่อสิ่งแวดล้อมเกิดเป็นความรู้สึกสนุกสนานเพลิดเพลินกับฝูงชนหรือสถานที่ที่มีความสำคัญระดับชาติหรืออาจเบื่อหน่ายเพราะความเครียดและอาการเหนื่อยล้าของอวัยวะหลายส่วนร่างกายที่เริ่มสะสมตามระยะเวลาที่ล่วงเลยไปในช่วง ณ ขณะนั้น อย่างไรก็ตามการประเมินค่าดังกล่าวก็ไม่ได้มีขอบเขตเฉพาะปัจจุบันแต่ยังขยายย้อนกลับไปถึงอดีตอีกด้วย เพราะขณะกำลังเคลื่อนที่ไปทุก ๆ อย่างก้าว อาจมีบางสิ่งๆ ที่กำกับเหตุการณ์ในอดีตให้ย้อนหวนกลับมา นับได้ว่า “ถิ่นที่” มีบทบาทเป็นประมุขิตที่ชักนำปัจจุบันและอดีตให้มาผสมผสานบรรจบกัน ดังนั้นอารมณ์และความรู้สึกจึงเป็นส่วนประกอบที่จะขาดไม่ได้เพราะมันช่วยส่งให้การแสดงเกิดความสมบูรณ์ถึงขีดสุด (Marvin, 2003) หากเปรียบกับนักแสดงฝีมือยอดเยี่ยมที่สามารถเข้าใจบทในตัวละครที่ตนกำลังแสดง “ถิ่นที่” ก็คือฉากหรือบริบทที่นักแสดงต้องคำนึงถึงและไม่สามารถละเลยได้ เพราะจะช่วย ส่งบท ทั้งอารมณ์และความรู้สึกให้กับนักแสดงเสมือนกับ “เขาเป็นตัวละครในนั้นจริง ๆ” และแสดงได้อย่างธรรมชาติและสมจริงกับบทบาทที่สุด

อนึ่งการทัศนศึกษาในวัดพระแก้วที่มีกฎระเบียบเข้าเยี่ยมชมทั้งการทำหนังสือทางราชการเพื่อขออนุญาตจากสำนักพระราชวัง การสำรวจทั้งกายและวาจาที่ต้องมีมากกว่าวัดทั่วไปโดยมีเจ้าหน้าที่หรือทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์คอยกำกับอยู่นี้ ล้วนเป็นการสร้างและคงไว้ซึ่งสิทธิธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับวัดพระแก้ว จะเห็นได้ว่าพื้นที่กายภาพได้สมบูรณ์พร้อมที่จะรองรับการเกิดสมรรถภาพให้มีสีสันแล้ว (to

become a colorful) เมื่อการแสดงพร้อมก็จะทำให้วัดพระแก้วเปลี่ยนไปอย่างพิเศษและมีนัยสำคัญกว่าเดิม คือ อยู่ในสภาพพร้อมผสม (hybridity) พร้อมทั้งจะผสมรวมเข้าด้วยกัน (state to becoming) อยู่ตลอดเวลา เพราะภายหลังที่นักเรียนสาธิตร่วมกิจกรรมดังกล่าวพวกเขาจะผสมตนกับถิ่นที่หลอมรวมกลายเป็นคนใหม่ที่มีเจตคติและทัศนคติต่างไปจากเดิม ดังประโยคที่ว่า The place as personal transformation (Cosgrove and dell dora, 2008) ในทางตรงกันข้ามหากหมวดสาระนำนักเรียนไปทัศนศึกษาโดยให้อยู่เฉพาะบนพาหนะตลอดการเดินทางถึงแม้ประหยัดเวลาและสะดวกสบาย แต่ก็ตัดขาดความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับวัดพระแก้วออกจากกัน นักเรียนสาธิตแทบไม่ต้องทำความเข้าใจกับถิ่นที่ผ่านผัสสร้างกายเพราะอยู่บนพาหนะที่สกัดกั้นไว้ นักเรียนเพียงมุ่งไปจุดหมายปลายทางเท่านั้น เหตุการณ์ระหว่างทางคงดูไม่ค่อยน่าสนใจหรือเป็นพื้นที่ไร้คุณค่าสำหรับการไปทัศนศึกษาครั้งนี้ การหลับพักผ่อนสนทนาในหมู่เพื่อน หรือนำ smartphone ขึ้นมาเล่นจะเป็นกิจกรรมแทนที่จนเป็นวิสัยปกติซึ่งดูห่างเหินแยกส่วนและแข่งกระต่าง ไม่ได้หล่อหลอมนักเรียนและสิ่งแวดล้อมให้ผสมกลมกลืนกัน

ดังนั้นถิ่นที่จึงเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่รองรับสมรรถภาพที่สร้างขึ้นในรูปของความรู้ วัฒนธรรม และทำการติดตั้งลงบนพื้นที่อย่างแนบสนิทแบบเหมาเจาะ (Snapping) ประดุจเหมือนการประกอบชิ้นส่วนของตัวต่อ lego หากเข้ากันสนิทจะมีเสียง cracking นั่นเอง ดังที่ Entrikin อธิบายปรากฏการณ์นี้ว่า successful place-making (Entrikin, 2008) ซึ่งสถานภาพ ณ ระดับนี้จึงเป็นจุดลงตัวที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์

2.5 มุมมองแบบนก-มุมมองแบบหอยทาก

บทความนี้ต้องการนำเสนอการเรียนรู้อย่างเดิมที่เข้าใจดีอยู่แล้วแต่นำมาเรียบเรียงในมุมมองแบบหลังสมัยใหม่ ทั้งนี้การเรียนรู้อย่างเดิมที่ถูกผลิตขึ้นและต้องเข้ารหัสในรูปภาษา สัญลักษณ์หรือเสียงล้วนเป็นผลิตภัณฑ์ที่ถูกสรรสร้างและปรุงแต่งโดยมนุษย์ผ่านกระบวนการทำให้เป็นสามัญ (Generalization) แต่เพียงฝ่ายเดียวพร้อมทั้งละเลยและตัดขาดการเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม ระบบการเรียนรู้นี้จึงเน้นศักยภาพของสมองเป็นหลักและลดทอนอวัยวะอื่นให้มีความสำคัญน้อยกว่า ในทางตรงกันข้าม “สมรรถภาพ” จะใช้อวัยวะส่วนอื่นเพื่อเรียนรู้ เข้าใจธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมลงตัว

นักการศึกษาที่นิยมแนวคิดการเรียนรู้อย่างเดิมอาจไม่สามารถเข้าใจและรับรู้ถึงศักยภาพในตัวนักเรียนลึกซึ้งมากนัก เพราะพวกเขามีมุมมองต่อการเรียนรู้คล้ายนกที่กำลังสยายปีกโฉบบินพุ่งทยานขึ้นท้องนภา ดูเหมือนว่าพวกมันจะอยู่ห่างไกลกับผืนดินและบินอย่างรวดเร็วเหลือเกินแม้ว่าจะได้มุมมองที่กว้างทั่วถึงและเท่าเทียมเพราะเป็นมุมมองสูง แต่นกก็ไม่สามารถสัมผัสอารมณ์ ความรู้สึกและสุนทรียภาพเบื้องล่างได้ทัน ในขณะที่หอยทากแม้เป็นสิ่งมีชีวิตที่เคลื่อนที่ไปช้า ๆ แต่ผิวกายของมันก็แนบชิดสนิทกับผืนดิน รับรู้และรู้สึกถึงความหยาบของพื้นผิว อุณหภูมิรอบ ๆ และความเป็นไปที่เกิดขึ้นอย่างพินิจและถี่ถ้วน (Vaddhanaphuti, 2014) ดังนั้นแล้ว “หอยทาก” และ “นักเรียนสาธิตที่เรียนรู้ผ่านการทัศนศึกษา” จึงไม่ใฝ่หาและรับชมความสวยงามของสิ่งที่อยู่รอบๆ จากระยะห่าง แต่เป็นการทำความเข้าใจโดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง (Crouch, 2003; Cloke and Jones, 2011; Thrift, 2007, Whatmore, 2006)

3. ระเบียบวิธีวิจัยสำหรับนักการศึกษาที่มีโลกทัศน์แบบหอยทาก

การเรียนรู้ “ความจริง” เรื่องเดียวกันแต่ใช้มุมมองที่ต่างกันออกไปย่อมได้ผลลัพธ์ในอีกลักษณะหนึ่ง ในการเขียนส่วนนี้ผู้เขียนจึงเลือกวิธีการและมุมมองในเชิงคุณภาพเป็นสำคัญ ด้วยคุณลักษณะที่เป็นปลายเปิด เน้นผสานและเติมแต่งความเป็นมนุษย์ และลดความแข็งกระด้างที่เกิดจากการลดรูปของกระบวนการทำให้กลายเป็นสามัญ ผ่านวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ที่มีวิธีการเรียนรู้ย่อยคือ 1) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก และ 3) การตีความสัญลักษณ์

3.1 ชาติพันธุ์วรรณา

วัตถุประสงค์ของชาติพันธุ์วรรณา คือ ต้องการอธิบายวิถีอาศัยของกลุ่มคนที่มีความสนใจในท้องถิ่นเดียวกันอย่างลุ่มลึกเพื่อให้ได้รูปแบบทางวัฒนธรรมที่ถูกปฏิบัติผ่านภาษาและภูมิปัญญา (Cresswell, 2013) วิถีดังกล่าวจะเกิดเข้าไปจนมาจนเกิดการหล่อหลอมร่วมกันกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งของกลุ่มคนในถิ่นที่ (Crang and Cook, 2007:10) หากนักการศึกษาจะเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ก็ต้องคลุกคลีในพื้นที่ให้ความรู้เป็นระยะมากพอที่จะเก็บรายละเอียดต่างๆได้ (Fetterman, 2009) ดังนั้นสิ่งที่นักการศึกษาจำเป็นต้องทำคือ การสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างตั้งใจและมีส่วนร่วมและหมั่นสนทนาไต่ถามเป็นประจำ (Cloe et al., 2004) โดยเฉพาะผู้ให้ความรู้หลัก (Key performant) ที่นักการศึกษาจำเป็นต้องพินิจให้เจอและเข้าหาเพื่อสนทนาและล้วงความรู้ที่อยู่ในขอบข่ายที่สนใจ (Fetterman, 2009) อย่างไรก็ตามนักการศึกษาต้องไม่ลืมว่าความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้เรียนรู้กับผู้ให้ความรู้ก็มีผลต่อความน่าเชื่อถือของข้อเท็จจริงจากผู้ให้ความรู้ ดังนั้นผู้เรียนรู้จึงต้องพยายามลดความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ (เบื้องหน้า) และเพิ่มความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (เบื้องหลัง) เพื่อลดความเอนเอียงที่เป็นผลของอำนาจและเพิ่มระดับความแนบชิดสนิทกับผู้ให้ความรู้ ดังที่ Fetterman (2009) อธิบายไว้ว่า “Ethnography as a subjective and reflexive project” ท้ายสุดการเขียนสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ที่ผู้เรียนรู้ต้องมีทักษะการเขียนและต้องเขียนให้ผู้อ่านเห็นรายละเอียดและเข้าใจหรืออาจจะสะท้อนความรู้สึกของวิถีของบุคคล/กลุ่มบุคคลให้มากในระดับหนึ่งราวกับว่าผู้อ่านได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ที่ตนเอง (Fetterman, 2010) หรือที่อธิบายในลักษณะที่เรียกว่า “Thick description”

3.1.1 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม

การเข้าไปมีส่วนร่วมในแหล่งรู้ในลักษณะที่เข้าไปคลุกคลีจนหลอมรวมเข้าด้วยกันเป็นสิ่งที่จำเป็นสูงสุดของชาติพันธุ์วรรณาเพราะจะทำให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพสูงที่สุดในฐานะที่ผู้เรียนรู้ที่ “เป็นส่วนหนึ่งหรือถือครองสถานะเดียวกับผู้ให้ความรู้ (ผู้แสดง)” อย่างไรก็ตามผู้เรียนรู้ต้องไม่ถูกแหล่งเรียนรู้กลืนสำนึกเรียนรู้ของตนเองไปจนหมด ต้องระลึกว่าผู้เรียนรู้เองก็ต้องสะท้อนตัวตนต่อสิ่งที่ตนได้เรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้เช่นกันผ่านกระบวนการบันทึกเนื้อหา อารมณ์ความรู้สึก และประสบการณ์ความเห็นส่วนตัวที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ด้วย (Crang and Cook, 2007) เพราะผู้เรียนรู้ไม่สามารถจดจำรายละเอียดในช่วงขณะนั้นได้หมดซึ่งจะมีผลต่อการเชื่อมโยงและจำเป็นในการเรียนรู้ภายหลังดังนั้นการบันทึกจึงมีความสำคัญที่จะขาดไม่ได้ (Luarier, 2010)

3.1.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก

หากเปรียบเทียบการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการนำผู้เรียนรู้ไปสู่โลกแห่งการเรียนรู้แล้วการสัมภาษณ์เชิงลึกก็เปรียบได้กับเครื่องมือทำความเข้าใจต่อการเรียนรู้มากยิ่งขึ้นเพราะการสัมภาษณ์ช่วยให้เราซึมซับวิถีภูมิปัญญา (การเรียนรู้ของกลุ่มคนในท้องถิ่น) ผ่านมิติทางพื้นที่ กาลเวลาและสังคม (Crang and Cook, 2007) เพื่อจะเชื่อมโยงการเรียนรู้ผ่านมิติต่างๆในลักษณะความสัมพันธ์ (Relation) ไปขณะที่กำลังสังเกตอย่างมีส่วนร่วมอาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงดังกล่าวเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง (Crang and Cook, 2007) การสัมภาษณ์เชิงลึกที่มีประสิทธิภาพในชาติพันธุ์วรรณานั้น ผู้เรียนรู้ต้องพยายามนำเสนอหรือถ่ายทอดความรู้ผ่านเรื่องเล่า (Narrative) เพราะการเรียนรู้ผ่านเรื่องเล่าผู้ถ่ายทอดจะไม่ได้ใช้แต่ความรู้ที่มีความแข็งกระด้างเท่านั้น แต่ยังดึงความทรงจำ อารมณ์ ความรู้สึกและประสบการณ์หลอมรวมลงไปด้วย ดังนั้น เรื่องเล่าจึงเปรียบได้กับจิตวิญญาณของผู้เล่าที่อยู่ระหว่างอดีตและปัจจุบัน (Atkinson, 128:1998) ในการเริ่มสัมภาษณ์ผู้เรียนรู้ควรเกริ่นด้วยคำถามปลายเปิดกว้างๆเพื่อให้ผู้สัมภาษณ์ผ่อนคลายความวิตกกังวลและกล้าที่จะแสดงกระบวนการเรียนรู้ผ่านความคิด ความทรงจำหรือจุดค้นชีวิตของตน (Flick, 2009) โดยเฉพาะในขณะที่กำลังสัมภาษณ์การมีส่วนร่วมหนึ่งที่สำคัญมาก คือ การสังเกตพฤติกรรมร่วมของผู้เรียนรู้อย่างเช่น บรรยากาศ สีหน้า ท่าทางที่แสดงผ่านร่างกาย สิ่งเหล่านี้จะช่วยนำไปสู่ทิศทางคำตอบที่นักการศึกษาต้องการหรือการใช้ตีความภาพต่อไป

3.1.3 การตีความสัญลักษณ์

หากประโยชน์ของรูปภาพคือการแสดงเหตุการณ์ที่บันทึกไว้และช่วยรำลึกความทรงจำถ่ายโอนมาสู่ปัจจุบัน จะเห็นได้ว่ารูปภาพบันทึกทั้งความจริงและความหมายของคน ๆ หนึ่งได้สร้างไว้ (Spencer, 2010) ดังนั้นรูปภาพหนึ่งใบอาจมีความหมายและกระตุ้นให้เกิดการเล่าเรื่องราวพร้อมทั้งดึงประสบการณ์ในความทรงจำกลับมาอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้รายละเอียดของการเล่าเรื่องอาจจะครอบคลุมมากกว่ารายละเอียดที่จำกัดเฉพาะภายในกรอบรูปอย่างมีชีวิตชีวา (Spencer, 2010) การตีความรูปภาพจึงควรใช้รูปภาพของผู้เรียนรู้ (ในกรณีนี้ คือ จากนักเรียนสาธิต) เพราะจะทำให้เราสามารถเข้าใจว่าทำไมถึงถ่ายรูปรูปนี้ เหตุผล อารมณ์ ความรู้สึก หรือมีบริบททางสังคมหรือความน่าสนใจที่มีอิทธิพลต่อพวกเขาให้เลือกเก็บรายละเอียดตรงบริเวณดังกล่าวเพื่อบันทึกลงในกรอบรูป อย่างไรก็ตามหากไม่สามารถใช้รูปภาพของนักเรียนได้ก็อาจจะใช้รูปภาพที่นักการศึกษาถ่ายไว้แทน แต่ก็จะมีข้อจำกัดในส่วนที่นักเรียนอาจจะไม่สามารถเล่าเรื่องราวหรือถ่ายทอดได้ดีเท่ารูปของพวกเขาเอง

3.2 วิธีวิจัยแบบหอยทาก

บทความนี้ต้องการนำเสนอความสำคัญและวิธีการของ “การเรียนรู้” ในมุมมองที่ใช้ประสบการณ์ของมนุษย์ที่มีต่อพื้นที่เป็นแบบความสัมพันธ์โดยตรงผ่านการใช้ร่างกายของมนุษย์เองเป็นสำคัญ การเรียนรู้ดังกล่าวอาจสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งในแง่ของการดำรงชีพหรือการปรับตัวให้เข้ากับพื้นที่เกิดเป็นความหมายเชิงวัฒนธรรม หวงแหวนและจิตสำนึกและกลายสภาพเป็นถิ่นที่ใหม่ที่ที่สุดเปรียบได้กับหอยทากที่ใช้ร่างกายของตนเรียนรู้ธรรมชาติอย่างช้า ๆ ซึ่งในบริบทของผู้เขียนจึงได้เลือกยกการเรียนรู้ของนักเรียนผ่านกิจกรรมทัศนศึกษานอกสถานที่ ของโรงเรียนดังที่กล่าวแล้วในข้างต้น

4. บทสรุป

วิธีเรียนรู้ในระบบการศึกษาของสถาบันการศึกษาที่เลือกใช้ต่อผู้เรียนโดยทั่วไปมีลักษณะการออกแบบมาให้เกิดการเรียนรู้แบบทางอ้อม กล่าวคือ เพราะต้องให้การเรียนรู้ที่คงสภาพในส่วนของเนื้อหาหลักการและทฤษฎี ซึ่งยึดถือความถูกต้องและความเป็นสามัญลักษณะเดียวกัน สามารถเปรียบเทียบ วัดและประเมินผลเพื่อนำไปกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ของผู้เรียนทุกพื้นที่ให้เป็นแบบเดียวกัน สิ่งการเรียนรู้ทั้งหมดถูกลดรูปจากธรรมชาติ ข้อเท็จจริง หรือเหตุการณ์ต่างๆที่ผู้เรียนควรต้องใช้อยู่ส่วนต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยให้เป็นเพียงความรู้เชิงสัญลักษณ์ที่เน้นการใช้ศักยภาพของสมองและถูกออกแบบเฉพาะเพื่อส่งเสริมในพื้นที่ห้องเรียนเป็นหลักผนวกกับนวัตกรรม เทคโนโลยีและระเบียบวิธีวิจัยทางการศึกษาสมัยใหม่ที่ตอกย้ำเรื่องผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรู้ด้วยแล้วจะเห็นได้ว่าผู้เรียนรู้ได้แยกส่วนออกจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ใกล้ชิดกับมนุษย์เดิมอย่างชัดเจน ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นเพียงแค่ภาพแทนโครงสร้างใหญ่ทางการศึกษาแต่ไม่ได้สะท้อนการเรียนรู้ที่เกิดจากการอยากรู้อยากเห็นของผู้เรียน ได้แท้จริง บทความนี้ผู้เขียนในฐานะที่เป็นนักการศึกษาจึงต้องการชี้แนวทางการเรียนรู้แรกเริ่มของมนุษย์ที่ใช้ร่างกายของตนเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจที่ลึกซึ้งและใกล้เคียงกับการใช้ชีวิตประจำวันอย่าง การทัศนศึกษานอกสถานที่ ซึ่งสามารถพัฒนาเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เป็นเป้าประสงค์สำคัญทางการศึกษาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาต่างประเทศ

Atkinson, Robert. (1998). *The life story interview. Qualitative research methods Series*

44. CA: Sage.

Cloke, Paul and Owain Jones. (2001). Dwelling, place, and landscape: an orchard in Somerset. *Environment and Planning A*, 33, 649-666.

Cosgrove, Denis and Veronica dell Dora. (2008). High Places. *In: Cosgrove, Denis and Veronica dell Dora (eds.) High Places: Cultural Geographies of Mountains and Ice.* London, I.B. Tauris.

Crang, Mike A. and Ian Cook. (2007). *Doing Ethnographies.* London: Sage Publication.

Cresswell, John W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches.* London: Sage Publication.

Crouch, David. (2003). Performances and constitutions of natures: a consideration of the Performance of Lay Geographies. *In: Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heime and Claire Waterton (eds.) Nature performed: environment, culture and performance.* Oxford, Blackwell.

- Entrikin, Nicholas E. (2008). Afterword: The Unhandselled Globe. *In: Cosgrove, Denis and Veronica dell Dora, 2008 High Places: Cultural Geographies of Mountains and Ice*. London, I.B. Tauris.
- Fetterman, David M. (2009). *Ethnography: Step-by-Step*. London: Sage Publication.
- Latour, Bruno. (1988). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Laurier, Eric. (2010). *Participant Observation*. *In: Clifford, Nicholas, Shaun French and Gill Valentine. Key Methods in Geography*. London, Sage Publication.
- Lorimer, Hayden and Katrina Lund. (2003). Performing facts: finding a way over Scotland's mountains. *In: Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heime and Claire Waterton. (eds.) Nature performed: environment, culture and performance*. Oxford, Blackwell.
- Marvin, Gary. (2003). A Passionate Pursuit: Foxhunting As Performance. *In: Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heime and Claire Waterton. (eds.) Nature performed: environment, culture and performance*. Oxford, Blackwell.
- Robinson, Ken and Aronica, Lou. (2015). *Creative School :The Grassroots Revolution That's Transforming Education*. Newyork: Viking.
- Spencer, Stephen. (2010). *Visual Research Methods in Social Sciences: Awakening Visions*. London, Routledge.
- Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heime and Claire Waterton. (2003). Introduction. *In: Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heime and Claire Waterton. (eds.) Nature performed: environment, culture and performance*. Oxford, Blackwell.
- Thrift, Nigel. (1997). The still point: resistance, embodiment and dance. *In: Pile, Steve and Michael Keith. (eds.) Geographies of Resistance*. London, Routledge.
- Tuan, Yi-Fu. (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New York, Columbia University Press.
- Vaddhanaphuti, Chaya. (2014). Theories and Qualitative Methodology for snail viewed Geographer. *In: Chaipanich, Liwa. (eds.) Research in Geography*. Chiangmai, Department of Geography.
- Whatmore, Sarah. (2006). Materialist returns: practicing cultural geography in and for a more-than-human world. *Cultural Geographies*, 13, 600-609.